

- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Mirčuk J. Mychajlo Hruševskij: «Z istoriji religijnoji dumky na Ukrajinі». Lemberg, S 160, 1925 / J. Mirčuk // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – Berlin, 1929. – Bd. 2. – S. 192.
- ¹⁶ Ibid. – S. 193.
- ¹⁷ Річицький А. Як Грушевський «виправляє» Енгельса / А. Річицький // Червоний шлях. – 1924. – № 3. – С. 183–190.
- ¹⁸ Юринець В. Український філософський фронт / В. Юринець // Прапор марксизму-ленінізму. – 1932. – № 5–6. – С. 181–194.
- ¹⁹ Рубач М. А. Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під машкарою демократії «трудового народу» (Соціально-політичні погляди М. С. Грушевського) / М. А. Рубач // Червоний шлях. – 1932. – № 5–6. – С. 115–135; № 7–8. – С. 118–126; № 11–12. – С. 127–136.
- ²⁰ Кузів В. М. Грушевський а евангельська справа / Василь Кузів // Віра і наука. Орган української евангельської реформованої церкви. – Коломия, 1935. – Ч. 8–9. – С. 2–3.

SUMMARY

Vitalii Telvak, Vasyi Pedych, Viktoria Telvak

Mikhajlo Hrushevsky's «From the history of religious thought in Ukraine» in the estimates of contemporaries

This article is devoted to the problem of reception M. Hrushevsky's work «From the history of religious thought in Ukraine» in the historiography of the first third of the twentieth century. The critical reviews of the Western Ukrainian, immigrant, Soviet social scientists are analyzed. The conclusion about the significant politicization of M. Hrushevsky's discourse of that time is made.

Keywords: Mikhajlo Hrushevsky, «From the history of religious thought in Ukraine», historiography, critical reviews, discussion.

Таїсія Сидорчук

До історії відзначення тисячоліття хрещення Русі-України: за матеріалами архіву Омеляна Прицака

У статті вперше аналізується комплекс документів особового архіву видатного українського вченого Омеляна Прицака, в яких відображено процес підготовки та відзначення 1000-ліття хрещення Русі-України. Головну увагу звернуто на принципи систематизації даного комплексу документів в архіві вченого, а також зміст і особливості матеріалів «Гарвардського Проекту» та роль Українського наукового інституту Гарвардського університету в його розробці і реалізації.

Ключові слова: тисячолітній ювілей, архівна колекція, архівний документ, Гарвардський Проект.

Хрещення Київської Русі розглядається науковцями як історична подія, що обумовила кардинальні цивілізаційні, суспільно-політичні і духовно-релігійні зміни у Східній Європі з подальшим великомасштабним впливом на розвиток всесвітньої історії. Тисячолітній ювілей прийняття християнства в Київській Русі хронологічно співпав із суспільно-духовними та державно-політичними трансформаціями у Східній Європі – періодом поступової ліквідації одного з головних чинників світової політики – Радянського Союзу, що має також не лише загальноєвропейське, але й світове значення. Слід підкреслити символічність збігу в часі 1000-ліття хрещення Русі-України і процесу розпаду держави, одним із ідеологічних принципів якої було проголошено войовничий атеїзм. Саме наприкінці 1980-х рр. у суспільно-духовній царині на тлі загальної демократизації суспільства, поступового повернення свобод і прав людини в Україні відбулися легалізація і відновлення діяльності Української греко-католицької церкви і Української автокефальної православної церкви. Комплексне вивчення відзначення тисячоліття прийняття християнства в Київській Русі, події, що мала міжнародний характер, з одного боку, та релігійне відродження в Україні, з другого боку, потребує розгляду цієї наукової проблеми у їх причинно-наслідкових зв'язках.

Цілісного дослідження у вітчизняній і зарубіжній науці тема відзначення тисячоліття хрещення Русі-України як духовно-релігійної та інтелектуально-культурної події з попереднім тривалим і активним процесом підготовки церковними, науковими, політичними і громадськими інституціями різних країн світу, а також вивчення значення проведення тисячолітнього ювілею в житті української діаспори, у взаємостосунках представників різних християнських конфесій, у співпраці українських та іноземних науковців та впливу на релігійну ситуацію в Радянському Союзі, ще не отримала. Очевидно, що окремі аспекти відзначення тисячолітнього ювілею знайшли відображення у ряді праць представників українського зарубіжжя, які самі були організаторами і учасниками різних ювілейних заходів¹. Вітчизняна історіографія теми тисячолітнього ювілею залишається й надалі не чисельною. Серед вітчизняних дослідників цієї теми слід назвати Ю.В.Недужка, який у 2003 р. захистив кандидатську дисертацію² та опублікував монографію³. Крім того, надісланий до редакції «Українського історичного журналу» «Ювілейний збірник праць наукового конгресу

у 1000-ліття хрещення Русі-України» спричинив появу у 1991 р. огляду матеріалів конгресу⁴.

Зважаючи не лише на важливість дослідження святкування тисячоліття хрещення Русі-України в 1988 р. – події, що безперечно мала міжнародний характер, але й вивчення процесу підготовки відзначення ювілею, особливостей цього процесу в країнах, де проживала українська діаспора, і в Радянському Союзі, а також ролі державних, наукових, релігійних і громадських чинників та особистостей, були і залишаються актуальними пошук, опрацювання та оприлюднення документів і матеріалів, що зберігаються у різних державних фондосховищах, приватних колекціях, інституційних і особових архівах України та поза її межами. Крім того, актуальність дослідження міжнародного досвіду підготовки і відзначення тисячолітнього ювілею хрещення Русі-України безпосередньо пов'язана зі святкуванням у 2013 р. 1025-ї річниці цієї події⁵.

Особовий архів видатного вченого Омеляна Пріцака, що зберігається у науковій бібліотеці Національного університету «Кієво-Могилянська академія» (далі: НаУКМА)⁶, містить колекцію матеріалів з відзначення тисячолітнього ювілею, яка є однією з найбільших за обсягом, унікальною за змістовним наповненням та найбільш різноманітною за видами і жанрами документів на сьогодні в Україні. Це обумовлено низкою причин. По-перше, у 1980-х роках, тобто в період підготовки і відзначення тисячолітнього ювілею, О.Пріцак очолював створений ним Український науковий інститут Гарвардського університету (далі: УНІГУ), що був чільним науковим осередком українського зарубіжжя і брав безпосередню участь у розробці та здійсненні різних ювілейних заходів. По-друге, О.Пріцак, як вчений зі світовим ім'ям і один з найбільш визначних українських інтелектуалів у діаспорі, був автором концепції відзначення тисячолітнього ювілею всієї української спільноти закордоном. По-третє, О.Пріцак, сполучаючи в собі якості кабінетного вченого і організатора науки, був одним з найактивніших організаторів і учасників більшості ювілейних проектів, заходів і урочистостей, що відбувалися в США, Канаді та в Європі. По-четверте, О.Пріцак, належав до типу вчених, які в наукових дослідженнях домінуюче значення надають писемному джерелу, і тому в його архіві відклалися, окрім особистих і науково-творчих документів, цілі комплекси матеріалів різних закордонних науково-освітніх інститу-

цій, міжнародних форумів, наукового і громадсько-культурного життя української діаспори.

Комплекс документів, що відображають відзначення тисячоліття хрещення Русі-України, за документально-інформативною повнотою, багатоваріантністю документів, наявністю оригіналів і автографів займає одне з центральних місць в архіві О.Пріцака. Після завершення науково-технічного опрацювання архівні матеріали вченого складають у фондовій структурі наукової бібліотеки НаУКМА окремий фонд – Фонд №10. «Омельян Йосипович Пріцак (07.04.1919 – 29.05.2006). Видатний вчений, філолог, сходознавець, історик». Внаслідок дотримання оптимального співвідношення між принципами систематизації архіву самого вченого і вимогами, які ставляться до роботи з документами особового походження відповідно до вітчизняних правил та порядку опису особових архівів, в процесі наукового опрацювання та систематизації архівної колекції О.Пріцака, було створено три описи, електронні варіанти текстів яких викладені на сайті наукової бібліотеки НаУКМА⁷.

Матеріали тисячолітнього ювілею увійшли до Опису 1, що включає науково-творчі матеріали та особисті документи О.Пріцака, а також зібрані ним матеріали і колекції. В свою чергу в межах Опису 1. відповідно до його Схеми систематизації в структурі розділу 6. Матеріали науково-організаційної та викладацької діяльності О.Пріцака, сформовано окремий підрозділ – 6.3.5.1. Матеріали Гарвардського проекту «Тисячоліття хрещення України». Крім того, документи, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з темою тисячолітнього ювілею, включені також до декількох інших розділів опису, що обумовлено змістом, видом і типом тих чи інших документів, а саме, до розділів: 1.Науково-творчі матеріали О.Пріцака; 3.Листування; 7.Документи, зібрані О.Пріцаком; 8.Документи про О.Пріцака та ін.

Оскільки УНІГУ на чолі з його засновником і директором О.Пріцаком виступив інтелектуальним і науково-організаційним центром розробки концепції відзначення українською діаспорою 1000-ліття хрещення Русі-України та її реалізації, то основний масив документів тисячолітнього ювілею сконцентровано у розділі 6.3. Організаційно-наукова та викладацька діяльність О.Пріцака у Гарвардському університеті. Понад п'ятнадцять років – 1977-1992 роки – науково-дослідницька, видавнича, організаційна, громадська, публіцистично-популяризаторська діяльність УНІГУ була

пов'язана з підготовкою і відзначенням тисячолітнього ювілею. Тому не випадково це відобразилося і у запропонованій УНІГУ офіційній назві комплексу ювілейних заходів української діаспори – «Гарвардський Проект Тисячоліття християнства на Русі-Україні» і в його скороченому варіанті – «Гарвардський Проект».

Для детального відтворення обставин початкового етапу підготовки тисячолітнього ювілею українською діаспорою історичну цінність мають матеріали зустрічей і нарад різних ініціативних груп, що формувалися в кінці 1970-х – на початку 1980-х років в середовищі науковців та інтелектуалів. Основними питанням таких обговорень були організація і проведення перш за все наукової конференції, присвяченої тисячолітньому ювілею, видання її доповідей та пошук відповідних коштів⁸.

З 1983 р. УНІГУ і його директор О.Пріцак перебирають на себе науково-організаційну ініціативу у підготовці і проведенні тисячолітнього ювілею. Саме в стінах УНІГУ на пропозицію тодішнього секретаря єпископського комітету для відзначення тисячолітнього ювілею М.Гринчишина створюється Науково-дорадчий комітет, засідання якого відбуваються за участі співробітників УНІГУ, владик та представників українських церков, українських науковців та громадських діячів.⁹ Присутність і участь на засіданнях трьох уповноважених синодом Української католицької церкви у справах тисячоліття митрополита М.Германюка, єпископів М.Гринчишина і В.Лостена надавало засіданням значної моральної ваги в очах української спільноти, від підтримки якої залежали масштаб і успіх відзначення ювілею. Вже на другому засідання 21 липня 1983 р. була обговорена і схвалена концепція тисячолітнього ювілею під назвою «Гарвардський проект», яку підготував О.Пріцак. Учасники засідання дійшли згоди в тому, що «Гарвардський проект» повинен позиціонуватися як загальноукраїнський, а не конфесійний. Третє засідання Науково-дорадчого комітету у Торонто 2 грудня 1983 р. проходило за більш чисельнішої участі науковців та громадських діячів, а українська католицька і українська православна церкви були представлені по 7 осіб від кожної.

Звернення ієрархів Української католицької церкви з проханням створити загальний проект тисячолітнього ювілею української діаспори до О.Пріцака було не випадковим. На той час саме О.Пріцак – вчений зі світовим ім'ям, професор німецьких та американських університетів, перший професор кафедри історії України у

Гарвардському університеті, засновник та директор УНІГУ, науковець з широким баченням наукових проблем, неординарна особистість не лише в межах української зарубіжної спільноти, міг сформулювати, обґрунтувати і взяти на себе відповідальність реалізовувати амбітний і великомасштабний проект. Слід підкреслити, що не лише текст концепції «Гарвардського проекту» був написаний О.Пріцаком, але й переважна частина різноманітних обґрунтувань, матеріалів, звернень, інформаційних текстів до преси вийшли з-під пера вченого, підтвердженням чого є десятки рукописних аркушів з нотатками, чорновими варіантами документів і навіть з фінансовими розрахунками¹⁰.

Основні пункти «Гарвардського проекту», сформульовані О.Пріцаком, були наступні: 1) заснування кафедри української релігійної думки у Гарвардському університеті; 2) багатотомне видання корпусу української десекулярної літератури XI-XVIII ст. мовою оригіналу та в перекладі англійською мовою; 3) трьохтомне видання історії християнства на Україні; 4) проведення міжнародних наукових конференцій¹¹. Фактично УНІГУ на чолі з О.Пріцаком брав на себе зобов'язання керівника, координатора і виконавця «Гарвардського проекту» у його науково-організаційній частині.

На думку О.Пріцака, перші три пункти «Гарвардського проекту» мали бути виконані в системі Гарвардського університету, а четвертий – силами всіх українських наукових інституцій діаспори. Створення кафедри української релігійної думки планувалося здійснити в структурі Гарвардської теологічної школи за прикладом і на основі досвіду заснування трьох українознавчих кафедр в цьому ж університеті¹².

Другий пункт «Гарвардського проекту» – багатотомне видання корпусу української десекулярної літератури, за задумом О.Пріцака, належав до пріоритетних і вимагав найбільшої уваги і сил. У своїй аргументації вчений опирався на дослідження історичного минулого України і Росії, зокрема, використання і привласнення української духовної спадщини російською державою, наукою і церквою, а також – на аналіз процесів денационалізації, що були характерні і для СРСР, і для США і зацікавленість політиків США мати добросусідські взаємини саме в Росію. Для О.Пріцака, як науковця, була очевидною загроза існуванню української мови, літератури та й загалом нації в умовах монопольної радянської ідеології, безальтернативного нав'язування суспільству ідеї трьох братніх народів,

підтримки радянською владою Російської православної церкви та її прагнення провести відзначення 1000-ліття християнства під знаком єдиної Русі і нівеляції всієї української спадщини. Тому видання давніх текстів української літератури, які були створені на українських землях протягом 800 років (від X ст. - до початку XIX ст.) мало стати красномовним свідченням багатомовної духовно-історичної традиції української нації. В обґрунтуванні своїх думок О.Пріцак посилався на досвід чисельно невеликого ісландського народу, який спромігся видати біля 60 томів ісландського епосу¹³. О.Пріцак розробив в рамках «Гарвардського проекту» також окремий проект цього видання приблизно 40-50 томів по 500 сторінок кожний з обов'язковим перекладом англійською мовою для задокументування перед світом існування українського історично - літературного спадку. Вчений був переконаний, що це є справою національної гідності, яку повинна здійснити вся українська спільнота в діаспорі у зв'язку з тисячолітнім ювілеєм, оскільки в Україні в той час це було неможливо¹⁴.

Третій пункт «Гарвардського проекту» полягав у створенні трьохтомної колективної праці енциклопедично-довідкового характеру, присвяченої історії українських церков від прийняття християнства до сучасності, історії церковного права і адміністрації, догматичної літератури, церковного мистецтва з історіографічними і бібліографічними дослідженнями та відповідними покажчиками. До підготовки такого енциклопедичного видання планувалося залучити українських та іноземних науковців, а видання мало бути надруковане окрім української мови на усіх мовах української діаспори: англійській, французькій, португальській, іспанській, німецькій, італійській, польській, російській¹⁵.

Четвертий пункт «Гарвардського проекту» передбачав проведення двох наукових конференцій, з яких одна – у Равенні (Італія) за участі перш за все іноземних вчених і друга – у США за участі українських та іноземних науковців. Організація і проведення конференцій мало бути справою всіх українських наукових установ діаспори і тому навіть місце її проведення у США розглядався не Гарвардський, а Вашингтонський університет.

Організаційно-координуюча і матеріально-фінансова частина виконання «Гарвардського проекту» покладалася на всі зарубіжні українські церкви та громадські й приватні ініціативи української діаспори, для чого був створений 6 квітня 1984 р. в Нью-Йорку

спеціальний «Комітет 1000-ліття хрещення Руси-України» на чолі з С.Ворохом. В архіві О.Пріцака зберігаються матеріали діяльності цього Комітету, зокрема протоколи засідань, протоколи нарад Головної управи Комітету, повідомлення, звернення, звіти про діяльність, списки учасників, пропозиції різних осіб щодо відзначення ювілею тощо¹⁶.

Процес виконання «Гарвардського проекту» безпосередньо співробітниками УНІГУ, структуровано-системний підхід до організації роботи і розподілу функцій між учасниками, принципи відбору і залучення виконавців відображено у матеріалах спеціальних засідань УНІГУ та інформаційних повідомленнях, підготовлених для опублікування окремими виданням або у пресі.¹⁷ Для розуміння одного з найскладніших питань реалізації «Гарвардського проекту» в умовах відсутності державної підтримки – фінансового забезпечення, - цінними є документи, що розкривають шляхи пошуку і використання коштів, формування бюджету проекту, списки жертводавців, їх біографії та фотографії, фінансові звіти та ін.¹⁸

Оскільки О.Пріцак як автор концепції «Гарвардського проекту» і як один з головних його виконавців, перебував протягом понад десять років в активному листуванні зі всіма ключовими особами, задіяними у реалізації проекту, в його архіві відклалася одна з найчисельніших колекцій листів щодо тисячолітнього ювілею. Умовно цей епістолярний комплекс документів можна поділити на два блоки: офіційне листування і приватне листування. Офіційне листування включає окрім листів до О.Пріцака та його листів до інших інституцій, також листування між іншими установами і особами. В листах висвітлюється фактично весь перебіг підготовки тисячолітнього ювілею з висловом найрізноманітніших думок, спостережень, дискусій щодо окремих питань та ін. Тому цей комплекс листів включений до розділу 3.5. Тематичне листування і систематизований за основним змістовним наповненням документів¹⁹. З огляду на те, що О.Пріцак мав під час давні і тривалі дружні взаєностосунки з багатьма учасниками «Гарвардського проекту», іноземними науковцями, представниками церкви, особисті листи більшості з них до О.Пріцака містять також цінну інформацію щодо тисячолітнього ювілею і є унікальним джерелом дослідження цієї теми. Зокрема, до цієї групи документів варто віднести листи (сформовані в окремі архівні справи) кардинала В.Рубіна, єпископа

М.Гринчишина, професора М.Лабуньки, доктора С.Вороха, громадського діяча Я.Дужого, професора О.Мишанича та багатьох інших осіб. Особливість значної частини листів полягає у тому, що окрім самого тексту листа вони містять різні додатки у вигляді копій інших листів, документів, наукових праць, фотографій осіб та фотозображення історико-писемних пам'яток та ін.

Враховуючи той факт, що виконання другого пункту «Гарвардського проекту» – багатотомне видання української літератури Х-ХVIII ст. за масштабами і «трудоемністю», потребувало значних наукових та матеріальних ресурсів і його виконання було зосереджено в УНІГУ, в архіві О.Пріцака зібрана найбільша колекція матеріалів, що відображає весь процес підготовки цього унікального видавничого проекту²⁰.

Відзначення тисячолітнього ювілею О.Пріцак бачив і як нагоду, і як обов'язок, і як шанс для українських інтелектуалів почати здійснювати те, що є принципово важливим для існування і розвитку кожної нації, а саме – збереження багатовікової духовної і матеріальної спадщини²¹. Його слова зі вступу до концепції «Гарвардського проекту» красномовно про це свідчать: «Твори культури належать тим, що їх вміють цінувати, хто їх студіює, видає і робить живою частиною своєї структури мислення. Тільки в такий спосіб постає культурна тривалість і єднання людей різних епох».²² Вчений розумів, що відзначення тисячолітнього ювілею не обмежується і не завершується самою датою. Крім того, такі великі проекти реалізуються не ресурсами одного університетського інституту і громадськими ініціативами діаспори, а мають здійснюватися за участі академічних і наукових установ цілої держави з відповідними людськими і фінансовими ресурсами.

О.Пріцак разом з очолюваним ним УНІГУ в черговий раз продемонстрував, що можна творити неможливе. Відповідно до «Гарвардського проекту» і виходячи з існуючих обставин зусилля в першу чергу були спрямовані на проведення міжнародного конгресу, присвяченого Тисячоліттю хрещення Русі-України²³. Як і планувалося, конгрес відбувся у Равенні (Італія) за активної співучасті найстаршого у світі Болонського університету, відділу культури міста Равенни та Асоціації італійських славістів. Конгрес тривав з 18 по 24 квітня 1988 р. і в ньому взяли участь понад 150 учасників зі всього світу, 60 з яких науковці, в тому числі з Академії наук УРСР. Матеріали конгресу українською, італійською, англій-

ською, французькою і німецькою мовами, були опрацьовані співробітниками УНІГУ і надруковані у спеціальному виданні «Harvard Ukrainian Studies» у двох томах.²⁴

Завдання «Гарвардського проекту» видати багатотомний корпус української літератури сформувався як один з центральних видавничих проектів УНІГУ під загальною назвою «Гарвардська бібліотека давньої української літератури». Співробітниками і особисто О.Пріцаком був проведений пошук і вивчення українських писемних пам'яток у різних університетських, бібліотечних, музейних, архівних фондах світу, складений їх перелік, що нараховує понад 50 томів, визначені хронологічні межі – 1050-1798 рр., виконано мікрофільмування з оригіналів окремих пам'яток. Оскільки твори давнього українського письменства були створені церковно-слов'янською, давньоруською, середньоукраїнською, латинською і польською мовах, було вирішено видавати їх у трьох серіях: фототипічне видання оригіналів, англійською та сучасною українською мовами. За фінансової підтримки української громади в діаспорі надруковано сім томів, в кожному з яких оригінальному тексту передує вступна стаття та бібліографія. В архіві О.Пріцака зібраний комплекс документів, що відображає весь процес підготовки «Гарвардської бібліотеки давньої української літератури» та проведеної великої дослідницької роботи над кожним виданим і планованим томом²⁵. Частина підготовлених томів залишається ненадрукованою.

Довідник «Тисячоліття українського християнства» перебуває в стадії підготовки: перший том, у підготовці 30-ти розділів якого взяли участь відомі науковці світу, має готовий рукописний варіант, другий і третій томи лише формуються. Заснування кафедри української теології у структурі Гарвардської теологічної школи було погоджено О.Пріцаком з адміністрацією Гарвардського університету і її відкриття залежало виключно від внеску у сумі 1 мільйона доларів, що українська сторона виконати не могла. З 1988 р. до реалізації проекту, зокрема до підготовки «Гарвардської бібліотеки давньої української літератури» були залучені українські науковці на чолі з О.Мішаничем, що також відображено у документах архіву О.Пріцака.

Висновки:

1. У підготовці і проведенні тисячолітнього ювілею українська діаспора об'єднала людські, інституційні, духовні і матеріальні ресурси у всіх країнах поселення, створивши цілу низку коорди-

наційних комітетів, участь у яких взяли представники різних християнських конфесій й політичних поглядів, церкви, наукових осередків та громадських організацій.

2. «Гарвардський Проект» підготовки і відзначення 1000-ліття хрещення Русі-України, розроблений О.Пріцаком, став багаторічною програмою консолідованої діяльності української діаспори і пізніше науковців з України.

3. Колекція матеріалів з підготовки та відзначення тисячоліття хрещення Русі-України в особовому архіві О.Пріцака є однією з найбільших за обсягом і цінною з огляду на змістовне наповнення, наявність оригінальних документів, різноманітність видів документів та хронологічні межі їх створення.

4. В архіві О.Пріцака наявні документи відзначення тисячолітнього ювілею, які дають можливість інформативно та хронологічно відтворити всі етапи і особливості підготовки і святкування 1000-ліття хрещення Русі-України українською діаспорою.

5. Український науковий інститут Гарвардського університету відіграв ключову науково-організаційну роль у підготовці та проведенні тисячолітнього ювілею хрещення Русі-України українською діаспорою.

¹ Пріцак О. В чому сенс Гарвардського проекту? //Свобода. – Нью-Йорк, 24 січня 1984 р.; Пріцак О. На перехресті двох тисячоліть. – Сучасність. – 1984. – №24 (1/2). – С.80-90; Пріцак О. Міжнародний конгрес для відзначення тисячоліття хрещення. – Свобода. – Нью-Йорк, 23 березня 1988 р.; Жуковський А. Підсумки відзначення тисячолітнього ювілею хрещення Русі-України // Український історичний журнал. – 1993 – №1.– С. 41-52.

² Недужко Ю.В. Діяльність української діаспори по відзначенню тисячоліття хрещення Русі-України (кін. 70-х – 80-ті роки ХХ ст.) Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2002. – 23 с.

³ Недужко В.М. Тисячоліття хрещення Русі-України. Відзначення світовою громадськістю всесвітньо-історичної події. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л.Українки, 2003. – 200 с.

⁴ Ричка В.М. Ювілейний збірник праць наукового конгресу у тисячоліття хрещення Русі-України. – Мюнхен, 1988/1989. – 1002 с. // Український історичний журнал. – 1991. – № 12. – С. 149-151.

⁵ Спеціальний Указ Президента України «Про відзначення в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі» за № 915/2009 був підписаний В.А.Ющенком 10 листопада 2009 р.

⁶ Бібліотечна і архівна колекція О.Пріцака разом з меморіальними речами вченого у 2007 р. була перевезена з США до України і зберігається у

спеціально створеному структурному підрозділі наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» – Меморіальному кабінеті-бібліотеці Омеляна Прицака. Бібліотечний фонд нараховує близько 20 тисяч томів книг та періодичних видань, з електронним каталогом якого можна ознайомитися на сайті наукової бібліотеки університету <http://www.library.ukma.kiev.ua/index.php?id=300>. Архів вченого був систематизований і науково опрацьований автором статті протягом 2010-2012 рр.

⁷ Три описи архіву включають 7944 справи, 33346 документів на 302431 аркуші. Див.: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/123456789/1724>

⁸ Наукова бібліотека НАУКМА. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1309. – Арк.1-16, 35-39.

⁹ Там само. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1309. – Арк.40-87.

¹⁰ Там само. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1313.

¹¹ Прицак О. В чому сенс Гарвардського проекту? – Свобода. – Нью-Йорк, 24 квітня 1986 року. – №.77. – С.2.

¹² Наукова бібліотека НАУКМА. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1309. – Арк.92.

¹³ Там само. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1309. – Арк.93.

¹⁴ Прицак О. На Порозі Другого тисячоліття //На Перехресті Двох Тисячоліть. – Regina, Saskatchewan, Canada, 1984. – С.25-34.

¹⁵ Наукова бібліотека НАУКМА.. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1309. – Арк.95.

¹⁶ Там само. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1311-1312.

¹⁷ Там само. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1314, 1317-1318.

¹⁸ Там само. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1315.

¹⁹ Там само. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1000, 1005, 1007, 1010-1013.

²⁰ Там само. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1327-1330, 1339-1340, 1398-1399.

²¹ Прицак О. На Перехресті Двох Тисячоліть. – Regina, Saskatchewan, Canada, 1984. – С.45.

²² Наукова бібліотека НАУКМА. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1313. – Арк.50.

²³ Прицак О. Міжнародний конгрес для відзначення тисячоліття хрищення. – Свобода. – Нью-Йорк, 25 березня, 1988. – С.2, 7.

²⁴ Harvard Ukrainian Studies. Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine. – 1988/1989. – Vol. XII/XIII. – 894 p.

²⁵ Наукова бібліотека НАУКМА.. – Ф. №10. – Оп. 1. – Спр. 1357-1397, 1545-1556, 1566-1599.

SUMMARY

Tayisiya Sydorchuk

To the history of the celebrating the Millennium of Christianity in Ukraine: for the materials from the archive by Emelyan Pritsak

The author undertakes the first attempt to study the documents of the celebration of the Millennium of Rus-Ukraine Christianity from the personal archives of the prominent Ukrainian scholar of Omelyan Pritsak. The main attention in research is turned to delineate the principles of systematization these documents in the archival collection of O. Pritsak as well as the content and the peculiarities of the documents of the Harvard Project of the Harvard Ukrai-

nian Research Institute.

Keywords: millennium anniversary, the archival collection, the archival document, Harvard Project.

Ірина МАКЕВИЧ

Меланія Бордун – дослідниця українського духовенства XVIII століття

Розглядається життєвий шлях та наукова діяльність учениці Михайла Грушевського, дослідниці соціокультурної історії українського духовенства другої половини XVIII ст. Проаналізовано науковий доробок М. Бордун, розкрито її «творчу лабораторію» опрацювання джерел та освоєння нею нових підходів у вивченні унійного клиру Галичини й Поділля та загалом історії Української церкви.

Ключові слова: Меланія Бордун, львівська наукова школа М. Грушевського, парафіяльне духовенство, Унійна церква, Львівська єпархія.

Одним із плодів львівської наукової школи, сформованої наприкінці XIX – на початку XX ст. видатним українським істориком Михайлом Грушевським¹, стала поява цілого грона відомих дослідників, а також науковців, для яких фахова кар'єра історика була лише одним із етапів в їхньому житті. Львівська школа Грушевського виросла із семінарів, які, паралельно з лекціями, Михайло Сергійович провадив в університеті св. Казимира, та із засідань Історичної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. Грушевський володів рідкісним даром заохочувати молодих людей до наукових студій². Він навчав початківців-істориків особливу увагу приділяти джерелам, прищеплював їм смак до архівної роботи, одночасно наголошуючи на важливості вдумливої наукової критики. Фундатор новітньої української історіографії закликав дослідників нічого не приймати на віру, перевіряти факти, навіть до джерел ставитися з обережним скептицизмом, аналізувати й порівнювати їх, відшукуючи істину³. Історики-неофіти спершу під опікою професора читали й інтерпретували писемні джерела, обговорювали праці інших учених, а згодом розпочинали власні пошуки, які ставали початком самостійної наукової діяльності⁴.

Саме під час таких історичних семінарів та секційних засідань Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка формувався науковий